

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Марчук Олени Анатоліївни «Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської „відлиги” (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр.)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - Історія України

Період суспільних трансформацій завжди привертала увагу дослідників. Попри підвищений інтерес до хрущовської «відлиги» і до сьогоднішнього дня можна знайти аспекти, які потребують вивчення або перегляду.

Хрущовські зміни торкнулися практично всіх соціальних груп, в тому числі вчителів, які належать до тих соціальних професійних груп роль яких у суспільстві була надзвичайно вагомою. Робота О.А.Марчук має актуальний характер адже нині ми так само переживаємо реформування середньої освіти. Відтак вивчення тенденцій змін, характер реформування середньої освіти в 50-60-х рр. стане в нагоді для уникнення помилок і допоможе визначити оптимальний шлях розвитку середньої освіти України.

Дисертантка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження, мету та завдання дисертації обґрунтувала її хронологічні межі. Структура дисертації зумовлена необхідністю розкрити тему й не викликає принципових зауважень, містить вступ, чотири розділи з підрозділами, висновки, список використаної літератури та джерел, додатки.

Робота Олени Марчук є комплексною. В ній використано міждисциплінарні методи дослідження історії. Вони дозволили дисертантці розглянути широке коло проблем щодо вчительства України періоду

хрущовських реформ в освітній сфері: законодавчо-правову базу освітньої реформи, участь та її роль у реалізації учителів України, особливості адаптації педагогів до нового навчально-виховного процесу, систему підготовки та перепідготовки вчительських кадрів відповідно до реформи, специфіку ідейно-виховної та агітаційно-пропагандистської роботи, громадську та культмасову діяльність учительського корпусу, позитивні та негативні тенденції, що мали місце після запровадження освітніх реформ, зокрема, кількісно-якісні показники учительського контингенту, матеріально-побутові умови життя вчителів.

Дослідження базується на архівних джерелах, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше. Заслугою дисертантки є опрацювання матеріалів 3 центральних (Центрального державного архіву громадських об'єднань, Центрального державного архіву вищих органів влади й управління, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України) і 5 обласних архівів (Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Київської області, державного архіву Рівненської області, Державного архіву Харківської області). Це дозволило дисертантці показати регіональні відмінності впровадження освітніх реформ.

Олена Анатоліївна Марчук виявила глибоке знання опублікованих збірок документів і матеріалів, тематичні та статистичні збірки, матеріали періодичної преси досліджуваного періоду. Проте на нашу думку, авторці варто було б більше уваги присвятити характеристиці задіяних у праці джерел мемуарного та епістолярного характеру. Дослідження значно б виграло за рахунок джерел усного походження. Останні дисертантка могла б нагромадити шляхом інтерв'юванням вчителів, які працювали в школах в 50-60-х ХХ ст. Кожна людина пам'ятає свою першу вчительку, класного керівника, тому їх спогади також могли б доповнити джерельну базу дисертації.

Здійснений у першому розділі історіографічний огляд цілком надається для визначення дослідницького поля, напрямків та перспектив пошуків та шляхів його реалізації. Авторка уважно проаналізувала основну літературу з обраної проблеми, що дозволило їй виявити недостатньо досліджені аспекти, або ж ті що потребують перегляду. На це були спрямовані дослідницькі завдання дисертантки.

У другому розділі дослідниця аналізує особливості прийняття законодавчої бази освітньої реформи та реалізацію її положень за участі вчителів. Авторка, наголошує, що школи до реформи не були готові, хоча реформа освіти, яка передбачала запровадження в загальноосвітній школі трудової політехнічної підготовки розроблялась ще з початку 1950-х рр. і чекала слушної нагоди. Каталізатором перебудови системи освіти став ХХ з'їзд КПРС (лютий, 1956), початком реформи стало прийняття Закону УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти» в Україні 1959 р. (С.44-50).

Можна погодитися з думкою дослідницею, що лібералізації суспільства дозволила інтелектуалам, нехай під контролем влади, обговорювати зміст та цілі майбутньої школи у публічному просторі (майбутній закон обговорювався на шпальтах періодики, численних нарадах освітян, наукових конференціях), хоча їх точка зору, на жаль, у більшості випадках не бралася була більш декларативною (С. 46, 79).

Досліджуючи поставлені проблеми дисертантка цілком доречно визначила недоліки згаданого Закону: теоретичну необґрунтованість, неапробованість політичного навчання, неврахування національних особливостей, русифікацію, проти якої, виступили окремі, представники інтелігенції та керівництво України: В.Сухомлинський, А.Малишко, В.Стус, М.Бажан, І.Дзюба, О.Гончар, С.Червоненко, С.Гречуха (С.53, 57, 61-65).

Окреме місце в дисертації займає аналіз реалізації Закону вчителями на практиці. Дисертантка детально зупиняється на аналізі розширеного, в результаті реформи освіти, нового додаткового функціоналу педагогів:

вчитель вже не тільки проводив уроки та виконував виховну функцію, а й супроводжував та ніс відповідальність за учнів на підприємствах, заводах у позаурочний час.

Безсумнівним здобутком Олени Анатоліївни Марчук є те, що вона визначила коло проблем, з якими вчителі зустрілися під час запровадження реформи: недостатня політехнічна підготовка, відсутність конкретних знань у галузі організації та технології основних видів виробництва, незнайомство з найновішими досягненнями науки і техніки, – це в свою чергу означало неякісне виконання завдань, задекларованих Законом, а також затрата значного часу на самопідготовку (С. 69).

Авторка слушно звернула увагу на те, що в результаті реформи зменшилась кількість навчальних годин з гуманітарних, на користь природничих та математичних дисциплін, спостерігалась перевантаженість планів політехнічними і загальноосвітніми дисциплінами, що негативно позначилось на успішності учнів (С.57).

У третьому розділі проаналізовано освітній рівень та кількісні характеристики учителів. У праці визначені причини неукомплектованості шкіл учителями після війни, що були викликані об'єктивними причинами, тому і школи вдалося повністю забезпечити педагогами лише в 1953/1954 рр. Дисертантка встановила, що нестача 10 тис. вчителів в 1960/1961 рр. була зумовлена непродуманістю освітньої реформи. Не було враховано відкриття шкіл-інтернатів, груп продовженого дня; збільшення класів і шкіл робітничої та сільської молоді. Влада змушена була заміщати вакантні місця студентами-практикантами IV-V педагогічних інститутів, що негативно позначилося на якісних характеристиках педагогічних кадрів (С.82-96).

Цілком переконливо дослідниця показала регіональні відмінності впровадження політичної освіти в школах. Якщо в школах Центральної, Східної, Південної України, вона впроваджувалась планомірно, то іншою ситуація була в Західній Україні, де місцеві вчителі в певною мірою чинили пасивний латентний спротив нововведенням. Зокрема, в університетах

марксизму-ленінізму, партійних школах, гуртках та семінарах в Західній Україні брали участь близько 50% вчителів, в решті школах України присутність становила приблизно 80%. Проте слушною є теза дисертантки про те, що цей факт не означав тотальної підтримки вчителями заходів партії та інтересу до політичного навчання, часто участь у цих заходах носила формальний характер (С.115-116).

Досліджуючи поставлені проблеми, Олена Марчук звертає увагу на ідеологічну складову навчально-виховного процесу в школах, і роль у цих процесах вчителів. Останні зобов'язані були відвідувати політичні лекції, тематичні вечори, передплачувати журнали та газети, брати участь у пропагандистській діяльності, читати лекції на політичні теми не тільки в школі, але й серед населення, авторитет вчителя, особливо поміж сільських жителів був досить високим. Проте на нашу думку, в цьому розділі логічно було би проаналізувати і суспільно-політичні настрої вчительства, як приватні, так і публічні (С.117-121).

У четвертому розділі детально охарактеризовано матеріально-побутові умови життя педагогів, їх фінансовий стан. Дисертанткою встановлено точні зарплати, ціни на окремі товари широкого вжитку, це дозволило їй проаналізувати «споживчий кошик» середньостатистичного вчителя та з'ясувати рівень забезпеченості учителів України. У дисертації також показано відмінність матеріального забезпечення вчителів міських та сільських шкіл. Авторка доводить, що матеріальні умови в сільського вчителя були складнішими, аніж вчителя, що працював у міській школі, зарплата якого була дещо вища. Часто сільські крамниці були не завжди забезпечені продуктами першої необхідності. Складна соціально-економічна ситуація зумовлювала небажання значної частини випускників педагогічних вишів їхати працювати у сільські школи, цим і пояснюється, масові «недоїзди» випускників до місць праці в село, досить повно розкрито у дисертаційному дослідженні (С. 135-140).

Підкресливши позитивні сторони дисертаційної роботи, вважаємо за доцільне висловити деякі зауваження та побажання. Дисертантка недостатньо використовує англomовну і діаспорну літературу:

1. У праці не згадані деякі важливі діаспорні та англomовні публікації за темою: Bilinsky Y. Education of the Non-Russian Peoples in the USSR, 1917–1967: An essay // Slavic Review. – 1968. – Vol. XXVIII, No. 3. – Pp. 411-437; Vladislav Zubok, Zhivago`s children: The last Russian intelligents, - Cambridge, 2009. - 451 p.; Juliane Fürst. Stalin`s Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism. – Oxford, 2010. – 391 p.
2. До числа документального забезпечення авторці варто було б залучити візуальні матеріали (фотографії, плакати, листівки, карикатури).
3. Дисертантка проаналізувала динаміку кількісних показників учительського контингенту в роки проведення реформи, вказала причини кількісних змін; дослідила освітній рівень педагогів. Проте, на нашу думку, робота виграла б і за рахунок аналізу соціального складу та гендерних характеристик учителів того часу.
4. Доцільно було б у роботі показати не тільки публічну, а й приватну, реакцію звичайних вчителів шкіл на хрущовські реформи в освітній сфері.

Висловлені зауваження не применшують загальної позитивної оцінки дисертації.

Результати дослідження, отримані дисертанткою, можуть стати корисними у формуванні сучасної системи та визначенні змісту середньої освіти, а також у формуванні державної інформаційної політики, формуванні середньої школи, соціальної історії України, нормативно-правових та спеціальних курсів історії України, для педагогів, викладачів.

Зміст дисертації, викладено в логічній послідовності. Науково-довідковий апарат оформлено згідно існуючих вимог щодо дисертацій. Основні положення та висновки дисертації пройшли належну апробацію на всеукраїнських, міжнародних наукових конференціях, а також у 5 наукових публікаціях. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».

Мета дисертаційної роботи досягнута, поставлені дисертанткою наукові завдання реалізовані. Автореферат розкриває методіку дослідження і відображає основні положення і висновки дисертації. Все це дає підстави говорити про дисертантку як сформовану дослідницю, яка володіє необхідним історичним інструментарієм, навичками науково-дослідницької роботи. Вважаю, що дисертаційне дослідження Олени Анатоліївни Марчук «Учителі України в освітніх реформаційних процесах в період хрущовської «відлиги» (друга половина 50-х – перша половина 60-х рр. XX ст.)» заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України.

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу історії України
другої половини XX ст.
Інституту історії України НАН України

6.03.2017

